

LIETUVOS VALSTYBĖS SANTVARKOS REFORMŲ IDĖJOS AUTORITARIZMO LAIKOTARPIU

DR. ARTŪRAS SVARAUSKAS

Lietuvos istorijos institutas

Lithuanian Institute of History

Kražių g. 5, LT-01108

Lietuvos edukologijos universitetas

Lithuanian University of Educational Sciences

T. Ševčenkos g. 31, LT-03111 Vilnius

El. paštas arturas.svarauskas@leu.lt

Santrauka

Straipsnyje rašoma, kas ir kodėl kritikavo parlamentinę 1920–1926 metų demokratiją Lietuvoje ir kaip buvo ketinama tobulinti Antano Smetonos autoritarinio valdymo sistemą. Analizuojama lietuvių politinio elito, visuomenės veikėjų ir inteligentijos pažiūrų dėl valstybės santvarkos evoliucija 4-ajame dešimtmetyje. Pateikiami intelektualų, kultūros veikėjų – Mykolo Römerio, Stasio Šalkauskio, Levo Karsavino, Jono Šliūpo ir kitų – svarstymai dėl valstybės santvarkos tobulinimo. Aptariama korporacinės valstybės modelio samprata, pristatoma 1936 m. žurnale „Naujoji Romuva“ paskelbta ir plačias diskusijas išprovokavusi „organiškos valstybės“ programa.

Reikšminiai žodžiai: parlamentarizmas; demokratija; politinė partija; korporatyvizmas; „organiška valstybė“; autoritarizmas; elitarizmas.

Įvadas

Tautinės Lietuvos Respublikos politinę santvarką įprasta skirstyti į du laikotarpius – iki valstybės perversmo ir po jo. Trumpai galiojusi 1922 m. Konstitucija nustatė demokratinį valdymą su Seimo galių viršenybe prieš Vyriausybę, todėl formaliai iki III Seimo paleidimo 1927 m. pavasarį Lietuva įvardijama parlamentinės demokratijos šalimi.

Savo ruožtu tautininkai ir krikščionys demokratai, norėję pagrįsti gruodžio 17-osios įvykių neišvengiamumo faktą, greta tariamo bolševikų pučo dažnai savo retorikoje vartojo „netikusio demokratizmo“ ar „partijų diktatūros“ motyvus¹. Nekonstituciniai valstybės valdžios pakeitimo 1926 m. gruodžio mėn. veiksmai ir po to ėjęs valstybės santvarkos keitimas įvyko neiššovus nė vieno šūvio. Užsienio valstybės perversmą sutiko ramiai ir netruko pripažinti naująją valdžią, o nemaža dalis Lietuvos provincijos visuomenės netgi sveikino naujuosius valstybės vadovus. Viename iš daugelio sveikinimo laiškų, adresuotų naujam Ministrui Pirmininkui Augustinui Voldemarui, Radviliškio ūkininkai 1927 m. sausio mėn. rašė: „Turėdami galvoje 1926 metų gruodžio 17-os politinius įvykius, vienbalsiai nutarėme išreikšti džiaugsmą dėl įvykusio perversmo ir padėką garbingiems Tautos vadams su jos galinga kariuomene priešakyje, laiku mokėjusiems išgelbėti Tėvynę nuo pražūties, kurią planingai rengė buvusioji socialistinė vyriausybė <...>“². Toliau Radviliškio ūkininkai laiške prašė A. Voldemaro Lietuvą valdyti griežčiau. Apie tai, kad reikia griežtinti valstybės valdymą jau nuo 1924–1925 m. pradėjo samprotauti ir valdančiojo krikščionių demokratų bloko lyderiai³. O tautininkų

¹ Gustainis, V. Parlamentarizmas ir partijos diktatūra. *Lietuvis*. 1926, gruodžio 30, p. 3–4; A. Sm[etona]. „Tikrojo demokratizmo“ kilmė. *Lietuvis*. 1926, spalio 21, p. 2; Krupavičius, M. Iš mūsų vidaus politikos. *Krikščionis demokratas*. 1927, Nr. 1, p. 8–9; Mikšys, F. Kas toliau? *Ūkininkas*. 1927, sausio 30, p. 50.

² Lietuvos ūkininkų sąjungos skyrių atstovų suvažiavimas. *Ūkininkas*. 1927, balandžio 4, p. 158–160.

³ Lietuvių krikščionių demokratų konferencija. *Rytas*. 1925, sausio 27, p. 2.

vadų skepsis lietuviškojo parlamentarizmo atžvilgiu jau tada nebuvo paslaptis.

Ką reiškė sąvoka „griežtesnė politika“? Kokį turinį apėmė tuo metu dažnai dešiniųjų partijų lyderių vartojamas „stiprios, kultūringos demokratijos“ terminas, ir, galiausiai, apie kokio tipo valstybės valdymą 4-ajame dešimtmetyje samprotavo kairiųjų ir dešiniųjų partijų lyderiai bei politikoje tiesiogiai nedalyvavusi inteligentija?

Tai pagrindiniai klausimai, į kuriuos atsakymo ieškoma šiame straipsnyje. Jis susideda iš dviejų dalių. Pirmojoje dalyje analizuojamos Konstitucijos keitimo ir politinės santvarkos reformų kryptys 1927–1929 metais. Tada krikščionių demokratų ir tautininkų lyderiai sprendė klausimą dėl perversmo legalizavimo. Į derybas dėl „koalicijos“ ir Lietuvos santvarkos nesėkmingai bandė įsitraukti ir valstiečiai liaudininkai 1927 m. rudenį. Krikščionys demokratai, nesutarę su tautininkais dėl bendradarbiavimo, jau 1927 m. pavasarį buvo priversti pasitraukti į opoziciją, o kovoje dėl valdžios tarp dviejų tautininkų lyderių A. Smetonos ir A. Voldemaro sprendėsi Lietuvos politinis modelis. 1929 m. rudenį „nuosaikaus paternalistinio autoritarizmo“ šalininkas A. Smetona išstūmė iš valdžios „griežtos Benito Musolinio pavyzdžio diktatūros“ simpatiką A. Volde-
marą⁴. Nuo tada iki 4-ojo dešimtmečio pabaigos nusistovėjo „smetoninis valdymas“. Istoriografijoje perversmo, jo padarinių legalizavimo, Lietuvos krikščionių demokratų partijos (LKDP) ir Lietuvos tautininkų sąjungos (LTS) santykių vingiai bei kairiųjų partijų lyderių nuostatos yra aptarti⁵.

Antroji straipsnio dalis apima teorinius lietuvių inteligentų ir dalies intelektualų samprotavimus apie tinkamiausią Lietuvai politinę santvarką. 4-ojo dešimtmečio viduryje viešojoje erdvėje atsirado įvairių

⁴ *Lietuvos istorija. Nepriklausomybė (1918–1940 m.)*. T. 10, d. 2. Vilnius: Baltos lankos, 2013, p. 568.

⁵ Reikšmingiausių indėlių į šios problematikos analizę yra įdėję istorikai Liudas Truska, Algimantas Kasparavičius, Raimundas Lopata, Alfonsas Eidintas, Gediminas Rudis, Mindaugas Tamošaitis ir kiti. Gausūs šių ir kitų istorikų tyrimai yra apibendrinti knygoje *Lietuvos istorija. Nepriklausomybė (1918–1940 m.)*. T. 10, d. 1. Vilnius: Baltos lankos, 2013.

originalių siūlymų šiuo klausimu. Į diskusiją įsijungė visų ideologinių ir politinių pažiūrų visuomenės bei politiniai veikėjai, inteligentija. Šiuos svarstymus vainikavo 1936 m. kultūros žurnale „Naujoji Romuva“ paskelbtas „organiškos valstybės“ modelio konceptas. Jo autoriais laikytini jaunosios kartos katalikų inteligentai. To meto eiliniam šalies gyventojui sunkiai intelektualiai įkandamą valstybės santvarkos programą vertino ir kritikavo dešinieji bei kairieji. Dėl „organiškumo“, „korporatyvizmo“ sąvokų toks valstybės santvarkos modelis kelia diskusijas ir istoriografijoje. Kol kas bendro sutarimo, kokią Lietuvos politinę santvarką projektavo šios programos autoriai, nerandama⁶.

Formalios chronologinės šio straipsnio ribos sietinos su poperversminiu laikotarpiu ir baigiamos 4-ojo dešimtmečio pabaigoje Lietuvą užklupusių ultimatumų epopėja. Paskutiniaisi Nepriklausomybės metais kurti Lietuvos politinės santvarkos modeliai įgavo naują prasmę. Po Lenkijos, Vokietijos ultimatumų ir ultimatyvaus sovietų „siūlymo“ pasirašyti Savitarpio pagalbos sutartį 1939 m. Lietuvos politinis elitas ir visuomenė kėlė visai kitokius – valstybės egzistencijos – klausimus. Jų kryptys ir motyvai reikalauja atskiro tyrimo.

Taigi, kaip keitėsi teorinis ir faktinis valstybės santvarkos modeliavimas po valstybės perversmo skirtingų politinių ir ideologinių grupių projektuose?

⁶ Skrupskelis, K. Tariamasis jaunųjų katalikų kartos fašizmas. *Naujasis židinys-Aidai*. 1999, Nr. 4; Donskis, L. Dar kartą apie Antano Maceinos socialinę filosofiją. *Akiračiai*. 2000, Nr. 1; Jokubaitis, A. Stasys Šalkauskis ir Antanas Maceina kaip politikos filosofai. *Politologija*. 2001, Nr. 2; Pruskus, V. *Socialinė katalikybė tarpukario Lietuvoje: jaunosios kartos lietuvių intelektualų katalikų išvalgos*. Vilnius, 2001; Šiliauskas, S. *Demokratijos refleksija Lietuvos politinėje mintyje (1918–1940)*. Klaipėda, 2002; Donskis, L. *Identity and freedom: mapping nationalism and social criticism in twentieth century Lithuania*. London-New York, 2002; Skrupskelis, K. Organiškumas, katalikų akcija, ir liberalioji srovė. *Kultūros barai*. 2004, Nr. 1; Skrupskelis, K. Be gyvos atminties. *Knygų aidai*. 2004, Nr. 4; Skrupskelis, K. *Ateities draugai: ateitininkų istorija (iki 1940 metų)*. Vilnius, 2010; Skrupskelis, K. 1936-ųjų metų deklaracija. *Naujasis židinys-Aidai*. 2012, Nr. 6, p. 380–386 ir kt.

„Valdoma demokratija“ ar policinių brouožų turinti valstybė: politinės santvarkos klausimas 3-iojo dešimtmečio pabaigoje

Perversmo padarinių legalizavimas nesulaukus ryškesnio visuomenės pasipriešinimo rodė, kad Lietuvos visuomenė 3-iajame dešimtmetyje dar nebuvo pasiruošusi gyventi politinio liberalizmo sąlygomis. Steigiamojo Seimo laikotarpiu kilęs entuziazmas, kuris siejosi su žodžiais „demokratija“, „rinkimai“, „savivalda“, po kelerių metų netruko išblėsti, kai buvo susidurta su realiu valstybės kūrimo darbu.

Dalis visuomenės nebuvo patenkinta „neribotu parlamentarizmu“. Lietuvių tautinio atgimimo patriarcho Jono Basanavičiaus bei Juozo Tumo-Vaižganto pavardės konservatyvių nuostatų liberaliojo parlamentarizmo atžvilgiu besilaikiusios Tautos pažangos partijos rinkimų sąrašė į Steigiamąjį Seimą 1920 m. rodė, kad politiniam liberalizmui nesimpatizavo ir dalis iškilių lietuvių tautinio atgimimo asmenybių. Rezervuotai apie tokios valdymo sistemos pritaikomumą Lietuvoje nuo pat pirmųjų jos dienų samprotavo ir Rytų apeigų vyskupas, teologas profesorius Pranciškus Būčys, kuris iš karto po 1926 m. valstybės perversmo rašė, kad Lietuvai parlamentinė demokratija nebuvo tinkamiausia valdymo forma. P. Būčys prisiminė, kad dar priimant 1922 m. Konstituciją kėlė mintį parlamentą valstybėje sudaryti iš dvejų rūmų, kurių atstovai turėtų atitikti išsilavinimo cenzą, ir apskritai lygiuotis į JAV politinę sistemą⁷.

Be šių ir daugelio kitų veiksnių⁸, vienas pagrindinių motyvų, kodėl parlamentiniu laikotarpiu politikams nepavyko konsoliduoti visuomenės, užtikrinti stabilaus valstybės valdymo ir plėtoti Steigiamojo Seimo metais iškeltų parlamentinės demokratijos idealų, buvo Lietuvos visuomenės pasaulėžiūrinis-ideologinis bekompromisiškumas. Kitaip tariant,

⁷ Būčys, P. [...]. *Šaltinis*. 1926, gruodžio 23, p. 586–587.

⁸ Kasparavičius, A. Parlamentarizmas ir politinės kultūros problemos Lietuvoje 1920–1926 metais. *Parlamento studijos*. Nr. 6 (2006), p. 43–70.

viena esminių aplinkybių, ardžiusių darnų Lietuvos Seimo darbą, buvo ta, kad politinių partijų lyderiai politiką dažnai grindė ne racionaliais argumentais, o emocijomis, kurių esmė buvo ideologiniai ir pasaulėžiūriniai įsitikinimai. Iš esmės to meto vidaus politiką galima apibūdinti šūkiais „Už Bažnyčią“ arba „Prieš Bažnyčią“. Nebuvo sutariama, kokią vietą valstybės valdyme turi užimti Bažnyčios institucija. Dalies dvasininkų tiesioginis dalyvavimas partinėje veikloje, politinės agitacijos perkėlimas į bažnyčių sakyklas, galiausiai Seimo mandatų įgijimas, vadovavimas atskiroms ministerijoms krikščionims demokratams neleido rasti kompromiso su pasaulėžiūriniu požiūriu liberaliomis politinėmis jėgomis – tautininkais, valstiečiais liaudininkais, socialdemokratais. Todėl, manytina, kad parlamentinis valstybės modelis Lietuvoje sugebėjo išsilaikyti tik tol, kol Seimo daugumą sudarydavo krikščionių demokratų blokas. Kiekybiniu požiūriu tai buvo gausiausia to meto Lietuvos politinė jėga, prieš kurią ilgainiui pradėjo vienytis visos kitos partijos: nuo kairiųjų – socialdemokratų ir valstiečių liaudininkų, iki dešiniųjų – tautininkų. Prie šios „koalicijos“ prisijungė ir tautinių mažumų politikai. Nors daugelio jų politinės pažiūros nesutapo, neretai prieštaravo viena kitai, tačiau dėl pergalės prieš katalikų bloką, bent jau per rinkimų kampaniją 1926 m., buvo stengiamasi veikti daugmaž vieningai.

Maždaug 1924–1925 metais pasirodė pirmieji ženklai, kad krikščionių demokratų populiarumas visuomenėje sparčiai mažėja, o savivaldos institucijų lygmenyje juos permanentiškai nurungia kairiosios partijos⁹. Todėl siekdami neprarasti įtakos valstybės valdymui, krikščionių demokratų politiniai lyderiai pirmieji iš Seimo darbe dalyvavusių demokratinių partijų pradėjo samprotauti apie „griežtesnį valdymą“ ir „sveikai suprastą demokratiją“¹⁰. Tokio pobūdžio svarstymų esmė – stiprinti vyk-

⁹ *Klasės ir politinės partijos Lietuvoje 1919–1926 m.* Atsakomoji red. R. Žepkaitė. Vilnius: Mokslas, 1978, p. 167.

¹⁰ Lietuvių krikščionių demokratų konferencija. *Rytas*. 1925, sausio 27, p. 2; Dixi. „Patronų negailėti“. *Lietuvos žinios*. 1925, sausio 31, p. 1; Svarauskas, A. *Krikščioniškoji demokratija nepriklausomoje Lietuvoje (1918–1940 m.): politinė galia ir jos ribos*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2014, p. 138–140.

domosios valdžios galias, didinti savivaldos institucijų centralizaciją ir, svarbiausia, valstybėje ir toliau išlaikyti ypatingą teisinį-administracinį režimą – karo padėtį, kuri leido policinėms ir kitoms jėgos struktūroms sunkinti opozicijos katalikų blokui veiklą. Kairiųjų partijų spaudoje katalikų veiksmai sulaukė griežto vertinimo. III Seimo rinkimų išvakarėse socialdemokratai ir valstiečiai liaudininkai ne kartą rašė, kad krikščionys demokratai rengiasi šalyje įvesti „diktatūrą“.

Konkretesnes formas sąvoka „griežtesnis valdymas“ įgavo 1927 m., kai konservatyvaus krikščionių demokratų bloko sparno – Lietuvos ūkininkų sąjungos (LŪS) – politinė vadovybė parengė 1922 m. Konstitucijos keitimo projektą. Jam pritarė ir LKDP lyderiai. Remiantis projektu, turėjo būti įvestas pusiau prezidentinis valdymas. LŪS siūlė vietoj vienu įsteigti dvejų rūmų parlamentą, renkamą visuotiniu balsavimu. Tokiu atveju Žemieji rūmai būtų renkami pakėlus rinkėjų ir kandidatų amžiaus cenzą – atitinkamai iki 21 ir 30 metų. Aukštesniuosis rūmus – Senatą – rinkti teisę turėtų 24 metų amžiaus sulaukę rinkėjai, o būti renkami – 30 metų amžiaus kandidatai, kurie atitiktų išsilavinimo cenzą, t. y. turėtų aukštąjį išsilavinimą. Senatas būtų renkamas 7 metams, Žemieji rūmai – 5 metų kadencijai. Parlamentarų skaičius Žemuosiuose rūmuose sumažinamas per pusę – vienas atstovas būtų renkamas nuo 50 000 piliečių (1922 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijoje nustatytas skaičius – 25 000). Teisę rinkti Prezidentą turėtų Žemieji rūmai ir Senatas, susirinkę į Tautos susirinkimą. Prezidento kadencija pratęsiama iki 7 metų ir jam suteikiamos didesnės galios nei numatytos 1922 m. Konstitucijoje¹¹. Šio projekto nuostatos buvo panašios į LTS lyderių nuostatas. Vis dėlto buvo vienas esminis skirtumas – tautininkų politikai pasisakė už tiesioginę Prezidento rinkimų tvarką, o katalikai siūlė Prezidento rinkimų teisę palikti Seimo nariams.

Konstitucijos keitimo šalininkų – katalikų partijų ir tautininkų – supratimu, tokios reformos turėjo apsunkinti galimybę prie valdžios vai-

¹¹ Mikšys, F. Lietuvos valstybės Konstitucijos pakeitimo projektas. *Lietuvos ūkininkų sąjunga III-me Seime*. Kaunas, 1927, p. 21–28.

ro patekti kairiosioms partijoms ir tautinėms mažumoms¹². III Seimo kadencijos metu LKDP lyderis kun. M. Krupavičius kairiąsias partijas ne kartą yra įvardijęs kaip „nevalstybines“, kurioms esą galima pavesti tik „vaikų darbą dirbti“¹³. Po perversmo LTS tokioms katalikų idėjoms pritarė, nes jų lyderių nepasitenkinimas parlamentine demokratija ir daugpartine sistema buvo akivaizdus dar nuo Steigiamojo Seimo laikų.

Kita vertus, nepaisant to, kad abiejų šių srovių valstybės santvarkos vizija po perversmo buvo gana artima, kartu šių projektų jie nesugebėjo įgyvendinti. Esmine nesutarimų priežastimi tapo Konstitucijos reformos ir naujų Seimo rinkimų eiliškumo klausimas. Buvo ginčijamasi dėl to, ar pirmiau reikėtų surengti visuotinį referendumą, kuriame rinkimų teisę turintys piliečiai pasisakytų už Konstitucijos reformą, ir tik tada rinkti Seimą remiantis naująja tvarka. Ar atvirkščiai – pirma išsirinkti naują Seimą ir tik tada spręsti dėl Konstitucijos keitimo. Už pirmąjį variantą pasisakė tautininkai, už antrąjį – katalikai. Tai buvo principinis nesutarimas, nes A. Smetona ir A. Voldemaras suprato, kad jei pirmiau bus išrinktas Seimas, jame vėl dominuos krikščionių demokratų blokas. Tautininkai, kaip savo partinės organizacijos iš esmės neturintys lyderiai, vėl bus nustumti į politinį užribį. Krikščionys demokratai taip pat nutuokė, kad jei pirmiau bus surengtas referendumas dėl Konstitucijos keitimo, kurioje bus išplėstos Prezidento galios, jiems valdžios sukonzentruoti savo rankose nepavyks – ją išlaikys A. Smetona. Niekam nebuvo paslaptis, kad tokiu atveju jis katalikus nuo valdžios nušalintų. Šie nesutarimai jau 1927 m. pavasarį–vasarą galutinai išskyrė abiejų partijų lyderius. Jie kompromiso iki valstybės okupacijos ir po jos, išėivijoje, nerado.

Priešingų nuostatų laikėsi kairiosios partijos – valstiečiai liaudininkai ir socialdemokratai. Jei katalikai ir tautininkai kūrė planus, kaip keisti valstybės santvarką tam, kad ribotų kairiųjų galimybes dalyvauti

¹² Pamargenis. Ar reikalingas mums Senatas. *Ūkininkas*. 1927, vasario 20, p. 85–86.

¹³ Kas buvo, kas yra, kas turi būti: (LKDP konferencijoje partijos pirmininko M. Krupavičiaus pasakymo kalba). *Rytas*. 1927, kovo 9, p. 2.

valstybės valdyme, tai pastarieji per visą likusį Nepriklausomybės laikotarpį kartoję tą pačią mintį, kad Lietuvos valdymo sistema turi būti demokratinė. Kitaip tariant, pasisakė už iki perversmo egzistavusią padėtį. Todėl autoritarizmo laikotarpiu susiklostė paradoksali situacija: kai Steigiamajame Seime 1922 m. buvo priimama Konstitucija, kairiosios partijos balsavime atsisakė dalyvauti, nes kai kurias konstitucines nuostatas laikė „nepakankamai demokratiškomis“ ir netgi „reakcingomis“, šaltokai sutiko Prezidento institucijos Lietuvoje įsteigimą¹⁴. Todėl vienintelė demokratinė Konstitucija nepriklausomoje Lietuvoje buvo priimta beveik vien tik LKDP bloko balsais. Tačiau po perversmo, kai LKDP pradėjo samprotauti, kad Konstituciją reikėtų keisti, kairiosios partijos tapo pagrindinėmis šios Konstitucijos gynėjomis. 1929 m. vienas valstiečių liaudininkų lyderių Mykolas Sleževičius ištarė garsiai nuskaubėjusią frazę: „Kova eina, ji eis iki Seimas bus sušauktas“¹⁵. Kurį laiką valstiečiai liaudininkai skeptiškai vertino ir Prezidento galių didinimą mažinant parlamento galias.

Po perversmo pasikeitė ir tautinių mažumų atstovų pozicija. Žydų, lenkų, vokiečių politikai parlamentarizmo sąlygomis reiškė savo nuostatas, o žydų frakcija vienintelė parėmė krikščionis demokratų priimant 1922 m. Konstituciją. Tačiau po 1926 m. perversmo jų balsas politinėje arenoje nebebuvo girdimas, o žydų politiniai lyderiai rėmė A. Smetonos valdymo formą ir jo vykdomas valstybės santvarkos reformas. Iš žydų politinių lyderių lūpų pasigirdavo nuomonių, kad „Smetonos įtaka <...> yra mums garantija“¹⁶. Kitaip tariant, prioritetu tapo ne politinės santvarkos forma, o politinis lyderis A. Smetona ir jo „garantija“ žydų tautinei mažumai.

¹⁴ Blažytė-Baužienė, D., Tamošaitis, M., Truska, L. *Lietuvos Seimo istorija: XX–XXI a. pradžia*. Vilnius: Baltos lankos, 2009, p. 82.

¹⁵ Tamošaitis, M. „Kova eina, ji eis iki Seimas bus sušauktas“: Mykolo Sleževičiaus požiūris į Lietuvos autoritarinį valdymą 1926–1940 m. *Parlamento studijos*. Nr. 17 (2014), p. 74–75.

¹⁶ *Lietuvos istorija. Nepriklausomybė (1918–1940 m.)*. T. 10, d. 2. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2015, p. 138.

Savaip Lietuvos politinę ateitį po perversmo įsivaizdavo įvairios dešiniųjų radikalų grupuotės. Nors jos buvo marginalinės, o skelbiamos idėjos platesnio atgarsio visuomenėje nesulaukė, tačiau jau 1927 m. Lietuvoje pirmą kartą dešinieji radikalai paskelbė savo ateities viziją. Pradėję vykdyti antisemitinius išpuolius dar 1922–1923 m., jie po rinkimų į III Seimą 1926 m. leido laikraštėlį „Tautos valia“, kuriame aršiai kritikavo kairiųjų Vyriausybę ir agitavo ją versti. Po perversmo ragino kuo skubiau paleisti Seimą. 1927 m. pavasarį jie pirmą kartą pabandė suformuluoti savo programines nuostatas ir įvardyti „idealią“ valstybės santvarkos formą. Programoje dominavo žodis „fašizmas“: „Fašizmas turi grąžinti Lietuvą lietuviui, bet visų pirma fašizmas sugrąžins lietuvi Lietuvai. Tuo tikslu fašizmas įsigalėdamas visame tautos gyvenime būtinai pakeis visas ikšiolines demokratines, socialistines ir liberalines visuomeninio gyvenimo formas ir tendencijas.“¹⁷ Tačiau, kaip minėta, tokios negrabiai sukurptos mintys dėmesio visuomenėje nesulaukė.

Kita vertus, iki 1929 m. rudens valstybės valdymo santvarka nebuvo aiški. Pirmajame naujai priimtos 1928 m. Konstitucijos skirsnyje buvo rašoma, kad „Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika“. Čia buvo numatyta ir Seimo institucija¹⁸. Tačiau realybėje Seimas buvo paleistas dar 1927 m. balandžio mėn., o nauji rinkimai nesurengti iki 1936 m. Be to, A. Smetonos ir A. Voldemaro varžybose dėl aukščiausios valdžios pastarąjį politiką rėmė „Geležinio vilko“ organizacijos dešinieji radikalai piktinosi Prezidentu, esą jis „nutolęs nuo gruodžio 17-osios idealų“. Kitaip tariant, pasigedo griežtesnio valdymo ir laukė, kada valdžią savo rankose sukoncentruos Ministras Pirmininkas. Jausdamas A. Voldemaro rėmėjų spaudimą, A. Smetona ėmėsi tikslinti politinę Lietuvos santvarkos viziją, kuri, anot Prezidento, turėjo atitikti savą, šalies ypatumus atspindinčią valdžios sistemą. Grįsdamas savo valdžią A. Smetona kritikavo liberalizmą ir iš jo plaukiančią

¹⁷ Lietuvos fašistai: (metmenys programiam veikimui). *Tautos valia*. 1927, balandžio 15, p. 1–2.

¹⁸ Lietuvos valstybės konstitucija. *Vyriausybės žinios*. 1928, gegužės 25 (Nr. 275).

parlamentinę demokratiją. Atmetė komunizmą, nacionalsocializmą ir iki maždaug 1933 m. atsargiai kalbėjo apie fašizmą (vėliau apie jį teigiamai apskritai nebekalbėjo). Jo nuomone, Lietuvai labiausiai tiktų „autoritetiškas valdymas“. Pasak Prezidento, ši valdymo forma dar nebuvo „išryškėjusi jokia ypatinga doktrina“. Jos pagrindą turėjo sudaryti tautiškas ir valstybės vadovo asmens kultas, tokia valdymo forma, kaip minėta, turėjo atitikti „savos šalies ypatumus“. 1933 m. A. Smetona LTS suvažiavime sakė: „Vieni norėtų tikėti, kad grįš toks Seimas, koks buvo, kiti manytų, kad itališko fašizmo santvarka mums tiktų. Bet kas atgyventa, negali atgyti, nei kas svetima negali mums prigyti. Savo krašte iš savo medžiagos turime kurti.“¹⁹

Iš esmės iki valstybės Nepriklausomybės netekties lietuviškas autoritarizmas taip ir neįgavo aiškiai apibrėžtų rėmų. Istorikas Liudas Truska tokį valstybės valdymo modelį įvardijo lakoniškai – „aksominė diktatūra“, o paskutinis LTS pirmininkas Domas Cesevičius politinę padėtį Lietuvoje valdant A. Smetonai apibūdino kaip būvį „tarp diktatūros ir demokratijos“. Anot jo, „diktatūrai trūko esminės dalies – diktatoriaus ir diktatūrose neišvengiamų valdymo ekscesų, o demokratijai trūko esminės institucijos – parlamento ir kai kurių antrinių demokratijos aksesuarų“²⁰.

Neapibrėžtas valstybės santvarkos modelis skatino politiškai ir visuomeniškai aktyvią visuomenės dalį samprotauti valstybės santvarkos temomis.

Teoriniai svarstymai 4-ojo dešimtmečio viduryje

Naujas impulsas kelti klausimą dėl valstybės santvarkos atsirado 4-ojo dešimtmečio viduryje. Pirmiausia tai sietina su Europoje vykusiais politiniais pokyčiais – liberaliosios demokratijos krize. Lietuvoje

¹⁹ Smetona, A. *Rinktiniai raštai*. Kaunas: Menta, 1990, p. 476.

²⁰ Cituojama pagal: Truska, L. *Antanas Smetona ir jo laikai*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1996, p. 312.

A. Smetonos valdymas buvo daugmaž įsitvirtinęs, o rinkimai į Seimą atidėliojami. Be to, šiuo laikotarpiu į viešąjį gyvenimą pradėjo įsitraukti jaunosios kartos visuomenės veikėjų karta – XX a. pradžioje gimusi inteligentija, kuri, skirtingai nei 1918 m. tautinės valstybės kūrimo procese dalyvavusi karta, išsilavinimą buvo įgijusi Lietuvos švietimo sistemoje – studijavusi pirmajame lietuviškame Kauno universitete, arba Vakarų Europos aukštosiose mokyklose. Ši visuomenės veikėjų karta turėjo kitokį požiūrį į valstybės valdymą bei „iš arti“ buvo susipažinusi su Vakarų Europos valstybių politinio gyvenimo sandara.

Jaunosios kartos inteligentijos atsiradimas, kuris išsirutuliojo į „kartų konfliktą“²¹ 4-ajame dešimtmetyje, pastebimas visų politinių, ideologinių ir visuomenės sluoksnių aplinkoje. Esminis jaunosios kartos skirtumas nuo A. Smetonos, A. Stulginskio, K. Griniaus, S. Kairio kartos politikų buvo tas, kad jaunoji karta kėlė „modernizmo“, „atsinaujinimo“, „reformų“ idėjas visose gyvenimo srityse – nuo meno, kultūros iki politikos. Dalis jaunųjų liaudininkų ir socialdemokratų įdėmiai sekė įvykius SSRS. Ryškiausia asmenybe tarp kairiųjų tapo Justas Paleckis. Jaunoji valdančiosios Tautininkų sąjungos karta domėjosi Italijoje ir Vokietijoje vykstančiomis reformomis. Tarp jų išsiskyrė Vincas Rastenis, Domas Cesevičius, Bronys Raila, Vytautas Alantas ir kiti. Katalikų stovykloje subrendęs jaunimas sekė procesus Belgijoje, Olandijoje, Austrijoje, Portugalijoje, Ispanijoje, Prancūzijoje. Tarp veikliausių jaunosios kartos katalikų – Antano Maceinos, Zenono Ivinskio, Igno Skrupskelio, Prano Dielininkaičio pavardės. Teigiama, kad P. Dielinin-

²¹ „Kartų konfliktu“ yra įvardijamas 4-ajame dešimtmetyje Lietuvos visuomeniniame gyvenime vykęs reiškinys, kuriame XX a. pradžioje gimusi visuomenės veikėjų karta savo idėjomis ir veiklos taktika tiesiogiai ar netiesiogiai pradėjo konkuruoti su viešajame gyvenime įsitvirtinusiomis „tradicinėmis“ nuostatomis. Apie kartų konflikto esmę išsamiau: Tamošaitis, M. *Kazys Grinius ir jo bendražygiai Lietuvos politiniame gyvenime 1926–1940: valstiečiai liaudininkai autoritarizmo laikotarpiu*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2014. 424 p.; Svarauskas, A. *Krikščioniškoji demokratija nepriklausomoje Lietuvoje (1918–1940 m.): politinė galia ir jos ribos*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2014. 412 p.

kaitis tapo pirmuoju iš Baltijos valstybių, kuriam suteiktas sociologijos mokslų daktaro laipsnis Sorbonoje.

Be to, reikia atkreipti dėmesį į faktą, kad asmens pažiūros ir politinės nuostatos nėra sustingusios, jos evoliucionuoja. Tarpukariu ši reiškinį ypač paskatino valstybės perversmas ir autoritarizmo, pagrįsto tautine ideologija, įsitvirtinimas. Dalis politikų ar visuomenės veikėjų keitė savo pažiūras. Liaudininkams parlamentuose atstovavęs Vincas Kvieska 4-ajame dešimtmetyje atitolo nuo buvusių kolegų ir suartėjo su tautininkais. Dalis parlamentiniam krikščionių demokratų blokui priklaususių organizacijų – Ūkininkų sąjungos ir Darbo federacijos – narių taip pat atitolo nuo krikščionių demokratų ir bandė ideologiškai prisitaikyti prie naujojo režimo. Tai galima pasakyti apie Stasį Šilingą, Igną Musteikį, Kazį Ambrozaitį. Vieno žymiausių tautininkų lyderių Vinco Krėvės-Mickevičiaus ideologinės pažiūros gravitavo priešinga linkme²². Ryškios ideologinio kairėjimo tendencijos pastebimos ir tarp dalies lietuvių kultūrininkų²³.

Jaunosios kartos „atsiradimas“ ir besikeičiančios senosios kartos visuomenininkų ideologinės pažiūros 4-ajame dešimtmetyje davė postūmį iš naujo pradėti samprotauti apie idealios „lietuviškos“ santvarkos pobūdį. 1934 m. J. Keliuotis savo redaguojamoje „Naujojoje Romuvoje“ paskelbė seriją straipsnių apie nacionalsocializmą, komunizmą ir fašizmą. Anot jo, tai buvo tarsi skatinimas lietuviams ieškoti sau tinkamos politinės santvarkos, nes esą Lietuva blaškėsi tarp fašizmo ir demokratijos bei tarp diktatūros ir parlamentarizmo²⁴. P. Dielininkaitis netrukus parengė ilgą ir išsamią publikaciją, kurioje Lietuvos visuomenę supažindino su korporacinės valstybės santvarkos modeliu ir pristatė Liuksemburgo, JAV, Italijos, Austrijos, Prancūzijos, Portu-

²² Tamošaitis, M. *Vinco Krėvės–Mickevičiaus politinė biografija: rašytojo tragedija politikoje*. Vilnius: Gimtasis žodis, 2012. 336 p.

²³ Tamošaitis, M. *Didysis apakimas: lietuvių rašytojų kairėjimas 4-ame XX a. dešimtmetyje*. Vilnius: Gimtasis žodis, 2010. 223 p.

²⁴ Keliuotis, J. *Mano autobiografija: atsiminimai*. Vilnius, 2003, p. 253.

galijos santvarkas²⁵. Į diskusijas įsitraukė gausus būrys žymių lietuvių visuomenės veikėjų. Susibūrę į savotišką diskusijų klubą, turėjusį „Politinio klubo“ pavadinimą, Mykolas Römeris, Vincas Čepinskis, Augustinas Janulaitis, Vincas Kvieska, Ernestas Galvanauskas, Kazys Pakštas, Pranas Dielininkaitis ir kiti jau nuo 1933 m. pabaigos – 1934 m. pradžios svarstė, kokia politinė santvarka Lietuvai būtų tinkamiausia. Nors į „Politinį klubą“ susivienijęs gausūs būrys skirtingų ideologijų ir pasaulėžiūrų inteligentų tiesiogiai nedalyvavo politinėje veikloje, jų autoritetas ir teikiamos hipotetinės rekomendacijos negalėjo būti nepastebėtos politinio režimo.

1934 m. pavasarį viename iš „Politinio klubo“ posėdžių savo nuomonę valstybės santvarkos klausimu pareiškė autoritetingasis teisininkas M. Römeris. Jis kritikavo 1920–1926 m. parlamentinio tipo valdymą Lietuvoje ir pasisakė už britų parlamentarizmą, o „kontinentinį parlamentarizmą“, paremtą daugpartine sistema, laikė „diktatūriniu“, kuris esą žemina parlamento vardą. Nors M. Römeris kritikavo A. Smetonos valdymą už jam suteiktas per dideles galias, siūlė ieškoti balanso tarp parlamento ir vyriausybės veiklos, tačiau simpatizavo tiesioginiams Prezidento rinkimams ir jo savarankiškumui nuo parlamento. Įstatymų leidžiamąją instituciją M. Römeris įsivaizdavo susidedančią iš dvejų rūmų. Atstovai į žemuosius rūmus turėtų būti renkami tiesiogiai, o į aukštuosius – per įvairias profesines organizacijas, kurias vienyty korporacijos. Profesiniais pagrindais suskirstytą politinį atstovavimą jis laikė būtinu, nes esą politikai neturi galimybių tinkamai „suvokti profesijų siekius“²⁶.

Tautininkams artimas V. Kvieska iš dalies pritarė dvejų rūmų parlamento idėjai, tačiau dėl korporacijų reikšmės politiniame gyvenime

²⁵ Dielininkaitis, P. *Korporacinė santvarka: jos supratimas, bandymai realizuoti ir du pagrindiniai tipai*. Kaunas, 1936, p. 336–359. Atsp. iš „Lietuvių katalikų mokslų akademijos suvažiavimo darbai, 1936“. Roma, 1973, t. 2, p. 336–359.

²⁶ 1934 02 22 valdininko raportas VSP Kauno apygardos viršininkui. *LCVA*. F. 378, ap. 3, b. 3474, lap. 225–229.

abejojo. V. Kvieskos nuomone, Lietuvai geriausiai tiktų amerikietiškas valdymo tipas ir JAV parlamentinė sistema. Lietuva turėtų tapti prezidentine valstybe. Be to, buvęs valstietis liaudininkas iškėlė originalią idėją, kad esamu laiku (1934) būtų tikslinga sušaukti „valstybės konferenciją“ – daugmaž tokią, kokios yra buvusios 1917 ir 1919 m. Jo supratimu, tai turėtų būti pereinamasis etapas iki surengiant naujus Seimo rinkimus. V. Kvieskos nuomone, tokia konferencija neturėtų įstatymų leidybos teisės, tačiau turėtų tapti patariamąja institucija valstybės vykdomajai valdžiai. Ji galėtų „praktiškai“ patarti Vyriausybei atskirais valstybės valdymo klausimais, nes ją sudarytų Ministrų kabineto nariai, aukštųjų mokyklų rektoriai, prorektoriai, atskirų ekonominių organizacijų atstovai, neseniai (1931) į savivaldybes išrinkti „patikimi“ vietos valdžios atstovai ir net vyskupai. Valstybės konferencijos svarbą jis argumentavo tuo, kad esą nuolatinei renkamas parlamentas „pabosta“, todėl trumpai posėdžiaujančių valstybės konferencijos atstovų darbas būtų „našesnis“. Tokioms originalioms mintims pritarė tautininkams artimas Valentinas Gustainis, o į diskusiją įsitraukęs žymusis Martynas Yčas samprotavo, kad Lietuvos visuomenė dar ir 4-ajame dešimtmetyje nesanti pasirengusi parlamentiniam valdymui: „Jei mes būsime supuvę, tai čia nieko ministeriai nepadės. Seimas mums jokio gyvumo ir darbingumo dvasios neįpūs.“²⁷

Verta pabrėžti, kad parlamentinio valdymo modeliu buvo nusivylę dalis intelektualų. Žymus rusų kilmės Lietuvos filosofas ir istorikas Levas Karsavinas liberaliąją atstovaujамąją demokratinę santvarką įvardijo kategoriškai – „rinkėjų kaimenė“. Jo supratimu, demokratija nesanti „liaudies valdžia“, nes „kaipgi, iš tikro, gali bet ką išspręsti šimtagalvis slibinas [parlamentas – A. S. *pastaba*], kad normalios vienos galvos neturi“²⁸. O

²⁷ 1934 11 23 valdininko J. Šabano raportas VSP Kauno apygardos viršininkui. *LCVA*. F. 378, ap. 3, b. 3474, lap. 769–775.

²⁸ Karsavinas, L. Valstybė ir demokratijos krizė. *Židinys*. 1934, t. 19, Nr. 5/6, p. 433–451.

Stasys Šalkauskis 4-ajame dešimtmetyje paremdamas korporatyvizmo bruožų turinčios valdymo sistemos reikšmę Lietuvai negailėjo kritikos 1920–1926 m. politinei Lietuvos santvarkai ir patiems krikščionims demokratams. Nors S. Šalkauskis teigiamai vertino demokratiją iš esmės, tačiau skeptiškai atsiliepė apie parlamento viršenybę prieš vykdomąją valdžią. Panašiai kaip M. Yčas ar L. Karsavinas, jis didžiausiu lietuvių visuomenės trūkumu įvardijo politinės brandos ir kultūros trūkumą²⁹. Šiame kontekste verta prisiminti ir anksčiau cituotus prof. P. Būčio bei žymiojo aušrininko Jono Šliūpo apmąstymus. Pastarasis 1935 m. oficialiai kreipdamasis į A. Smetoną samprotavo: „Tamsta per 9 metus daug nudirbai, visgi šalis nepasiekė to, ko galima buvo tikėtis. Reikia atmainų valstybės mechanizme... Atmainos turi krypti ne suvaržymų, bet laisvės link... Čecho-Slovakija duoda mums pavyzdį... Dabar gi Lietuva vis panašėja į carų Rusiją, kur reikia garbinti autokratinę valdžią, kur cerkvė – viešpataujanti bažnyčia ir kur žmonių iniciatyva smerkiama ir varžoma... Ir Rusija negarbingai žlugo...

Būtinai Seimas... Kadangi valstybė jauna, gyventojai neįgudę save valdyti, partijos – nepraktiškos, Seimą galima rinkti iš profsąjungų... Narių 40, ne jaunesni 30 metų amžiaus, bent su viduriniu mokslu; 15 – parenka valdžia; 25 – renkami tautos slaptu balsavimu – ne sąrašais... Seimo funkcija – spręsti biudžeto klausimą. Valstybės Taryba arba Senatas iš 30 narių reikalinga kontrolei, įstatymų bei sutarčių ratifikavimui... Prezidentą renka visa šalis; jis su ministrais sudaro vykdomąją valdžią... Reikalinga ir nauja Konstitucija, kuri garantuotų asmens laisvės... civilinę metrikaciją, bažnyčios atskiriamą nuo valstybės, mokyklos nuo bažnyčios; būtina įvesti privalomą etikos mokymą... Daugiau realinių disciplinų... Reikalinga amnestija politiniams kaliniams, jei nedirbo sveitai valstybe.“³⁰

²⁹ 1936 01 30 VSD biuletenis nr. 33. *LCVA*. F. 378, ap. 10, b. 88^a, lap. 110–111.

³⁰ Cituojama pagal: Laurinavičius, Č. Jono Šliūpo pastabos apie nepriklausomą Lietuvą. *Voruta*. 2011, gegužės 21 (Nr. 10), p. 1, 14.

Vienas labiausiai 4-ojo dešimtmečio viduryje diskutuotų valstybės santvarkos projektų buvo publikuotas 1936 m. Jaunosios kartos katalikų inteligentija žurnale „Naujoji Romuva“ paskelbė teorinio pobūdžio ir į akademinę diskusiją kviečiančią deklaraciją „Į organiškios valstybės kūrybą“³¹. Publikuodami ją jaunieji katalikai siekė paskatinti visuomenę diskutuoti dėl Lietuvos santvarkos. Deklaracijoje neigiamai atsiliepta apie politines partijas, kurios esą skatino nesantaiką tautoje, o liberalioji demokratija buvo laikoma anarchijos priežastimi. Atitinkamai ir autoritarizmas prilygintas „sustingimui ir susnūdimui“. Jaunieji katalikai siūlė vidurio kelią – „organiškos valstybės“ modelį, kuris evoliucionuodamas turėtų pakeisti tuometį Lietuvos autoritarizmą³².

Svarbu pabrėžti, kad autoritarizmo deklaracijos autoriai iš esmės nesmerkė, tik laikė jį „pereinamąja“ ir net būtina „lytimi“ į „organišką valstybę“³³. Deklaracijoje pabrėžiama, kad naujoji valstybė turėtų būti teisinė, kurioje aukščiausia valdžia priklausytų tautai, o remdamiesi esama ir buvusia Konstitucija ją turėtų vykdyti Seimas, vyriausybė ir teismas. Parlamentas būtų renkamas visuotiniu, lygiu, tiesioginiu ir slaptu balsavimu remiantis proporcinge rinkimų sistema. Tačiau deklaracijos autoriai pabrėžė, kad Seimo sušaukimas neturėtų reikšti grįžimo į 1920–1926 m. parlamentarizmo laikus, nes „socialinėje ekonominėje srityje Seimo veikimas turėtų būti susiaurintas korporatyvinės santvarkos sistema. Ideologiškai kultūrinėje ir konfesinėje srityje – kultūrinės autonomijos sistema <...>, o Valstybės Prezidento ir vykdomosios galių turėtų būti sustiprintos“³⁴. Toliau rašyta, kad „per Seimo rinkimus į valstybės valdžią turėtų reikiamą dalį įtakos visi piliečiai, per korpora-

³¹ Dokumentą pasirašė J. Ambrazevičius, P. Dielininkaitis, J. Grinius, J. Grušas, Z. Ivinskis, J. Keliuotis, A. Maceina, I. Malinauskas, P. Mantvydas, K. Pakštas, Č. Pakuckas, J. Pankauskas, A. Salys, I. Skrupskelis, A. Vaičiulaitis, B. Vitkus. (Į organiškiosios valstybės kūrybą. *Naujoji Romuva*. 1938, Nr. 8, p. 169–175).

³² Į organiškiosios valstybės kūrybą. *Naujoji Romuva*. 1936, Nr. 8, p. 174.

³³ *Ten pat*, p. 170.

³⁴ *Ten pat*, p. 174.

tyvinę santvarką įvairūs profesiniai, socialiniai ir ekonominiai vienetai, per kultūrinę autonomiją – organiškai tautoje egzistuoją ideologiniai kultūriniai susigrupavimai.³⁵

Pasak tuomečio A. Smetonos sekretoriaus ir biografo Aleksandro Merkelio, Prezidentas teigiamai įvertino deklaracijos idėjas³⁶. Nors A. Smetona viešai negyrė deklaracijos, jam turėjo patikti faktas, kad jaunieji katalikai kritiškai vertino politinių partijų reikšmę, o tai reiškė, kad pasisakoma ne tik prieš kairiųjų, bet ir krikščionių demokratų partijos egzistavimo svarbą. Istoriko Dangiro Mačiulio teigimu, jaunųjų katalikų idėjų artumas A. Smetonos režimui buvo pastebimas ir valstybės kultūros politikos srityje³⁷. Deklaracija „Į organiškiosios valstybės kūrybą“ sulaukė plataus atgarsio visuose politiniuose ir ideologiniuose sluoksniuose. Kadangi A. Smetona į dokumente skelbiamas idėjas reagavo ramiai, tai pastūmėjo opozicinių krikščionių demokratų ir liaudininkų partijų lyderius spėlionėms, kad jaunoji katalikų karta, sulaukdama tylaus Prezidento pritarimo, išvirtintų politinėje Lietuvos padangėje ir sieks įgyvendinti mažai kam suprantamą korporatyvizmą valstybės valdyme. Kairiosioms partijoms pasirodė, kad šis projektas artimas fašistinių valstybių santvarkoms³⁸. Senoji krikščionių demokratų karta taip pat negalėjo suvokti „organiškos valstybės“ esmės ir pateisinti jaunųjų katalikų antipatijų politinėms partijoms³⁹.

Ką reiškė terminas „organiška valstybė“ ir kokią prasmę jis turėjo to meto Lietuvoje? Tai buvo dažnai 4-ajame dešimtmetyje vartojama są-

³⁵ *Ten pat.*

³⁶ Merkelis, A. *Antanas Smetona: jo visuomeninė, kultūrinė ir politinė veikla*. New York, 1954, p. 453.

³⁷ Mačiulis, D. *Lietuvos kultūros politika 1927–1940 m.* Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2005, p. 232.

³⁸ 1936 07 20 VSD agentūrinis pranešimas. *LCVA*. F. 438, ap. 1, b. 686, t. 2, lap. 199; Vientautas. Organiškoji ar klasinės demokratijos valstybė. *Kultūra*. 1936, Nr. 6/7, p. 394.

³⁹ Bistras, L. Korporatyvinė sistema. Pirmieji jos realizavimo žingsniai. *Rytas*. 1933, Nr. 285, p. 1; Civis (L. Bistras) „Senių“ ir „jaunųjų“ susitikimas. *Rytas*. 1936, Nr. 63, p. 1.

voka. Dažniausiai ji buvo aptinkama autoritarinių ir totalitarinių režimų ideologų bei apologetų žodyne, kuriame valstybės institucijos buvo prilygintos žmogaus organizmui. Todėl buvo samprotaujama, kad valstybė efektyviai funkcionuoti gali tada, kai visos jos dalys, pradedant eiliniaisiais gyventojais ir baigiant valstybės vadovais, dirba valstybės labui išvien. Valstybės valdymo institucijos buvo prilygintos žmogaus organams. Dažnai buvo sakoma, jog jei vienas iš žmogaus organų yra „nesveikas“, asmuo dėl to kenčia ir serga. Tokia filosofinė analogija buvo pritaikyta ir valstybės politinėms, biurokratinėms, karinėms institucijoms. Kiekviena jų turėjo dirbi darniai, sutartinai, ir tik tada valstybė galėtų klestėti. 4-ajame dešimtmetyje valstybės administracijos aparato ir žmogaus organų funkcijų analogiją buvo akcentavęs ne vienas Lietuvos politikas. Vienas jų – Pranas Dovydaitis. Jis 1936 m. samprotavo, jog tam, kad valstybė funkcionuotų, reikia inteligentijos ir darbininkų sluoksnio sugyvenimo: „Jei mūsų visuomenės inteligentija, jos elitas, jos smegenys neatliks savo pareigos atžvilgiu į tą visuomenės dalį, kuri reikalinga jos visokeriopos paramos, tai, naudojantis organizmo analogija, mūsų visuomenės kūnas pasidarys ne į darnų, gražų ir gajų gyvą padarą, bet į monstrą su pernelyg didele galva, neproporcingai didelėmis išpūstomis akimis, ausimis bei šnervėmis, tačiau su nuvirbusiomis kojomis ir sukrypusiomis rankomis, be jokios raumenų jėgos, su įdubusia krūtine ir pan. Toks kretiniškas ir džiovininkiškas padaras nebūs nei gražus, nei pajėgus, nes jis juk yra ligonis jau savo prigimtimi. Jis bus silpnas, jis parvis ir nuo menko iš šalies bakstelėjimo.“⁴⁰

„Organiškos valstybės“ modelį ir korporatyvizmo prasmę Lietuvoje, kurią siūlė jaunieji katalikai, plačiausiai analizavo ir kritikavo valdantieji tautininkai. Ypač jaunoji karta. Jos lyderiai tam paskyrė ne vieną tęstinę publikaciją spaudoje. V. Rasteniui ji niekuo nesiskyrė nuo Tautininkų sąjungos įstatuose keltų idėjų⁴¹, D. Cesevičiui deklaracija atrodė pati sau

⁴⁰ Dovydaitis, P. Darbininkai ir inteligentai. *Darbininkas*. 1936, gegužės 9, p. 5.

⁴¹ Rastenis, V. Pastabos apie valstybių santvarkas: kas toji „Naujosios Romuvos“ siūloma organinė valstybė. *Mūsų kraštas*. 1936, Nr. 9, p. 8.

prieštaraujanti, nes joje esama ir fašizmo, ir liberalizmo apraiškų⁴², o V. Juodeika jaunųjų katalikų „organišką valstybę“ laikė „perdėm liberalistine ir individualistine, o kai kuriais atvejais ir toliau einančia [į anarchiją – A. S. *pastaba*]“⁴³.

Nors 4-ajame dešimtmetyje deklaracijos mintys liko nesuprastos, jos atsiradimas turėjo kelias reikšmingas pasekmes. Pirmiausia tai liudijo, kad 4-ojo dešimtmečio viduryje pradeda populiarėti nuomonė, kad naujojoje Lietuvos santvarkoje politinės partijos nėra reikalingos. Nors Seimo reikšmė neatmetama, tačiau pasisakoma prieš partijų egzistavimą arba siūloma labai riboti jų skaičių valstybėje. Antra, ji paskatino tautininkus grįžti prie savo programos ir valstybės santvarkos formos konkretizavimo. Iki tol buvo laikomasi nuomonės, kad konkrečios programos egzistavimas LTS veiklą padarytų „statišką“ ir „nesugebančią prisitaikyti prie sparčiai kintančių laiko reikalavimų“. Teigta, kad tautininkams politinės programos nereikia, nes ją atstoja A. Smetonos kalbos ir raštai⁴⁴. Tačiau po 1936 m. požiūris pasikeitė. 1936 m. gruodžio mėn. vienas LTS teoretikų Izidorius Tamošaitis apibrėžė LTS programines nuostatas, kuriose, panašiai kaip ir jaunųjų katalikų deklaracijoje, buvo minimos „organiškos“, „korporatyvinės“, „konsoliduotos“ valstybės sąvokos⁴⁵. Esminis šių programų skirtumas buvo tas, kad tautininkai simpatizavo „etatistiniam korporatyvizmui“, kuriame priklausymas korporacijoms būtų privalomas ir jų vadovybė būtų skiriama „iš aukščiau“⁴⁶, o katalikų idealas buvo „bendruomeninis korporatyvizmas“, kuriame priklausymas korporacijoms būtų savanoriškas. Katalikų supratimu, korporacijos valstybės valdyme atliktų tik patariamąją funkciją. Tokioje valstybėje savo vietą turėtų ir

⁴² Cesevičius, D. Romuviečių organinė valstybė. *Vairas*. 1936, t. 17, Nr. 5, p. 482.

⁴³ Juodeika, V. Organinė valstybė – kelias atgal. *Lietuvos aidas*. 1936, gegužės 5, p. 5

⁴⁴ Gustainis, V. Dėl dešiniojo bloko. *Naujoji Romuva*, 1931, Nr. 36, p. 854.

⁴⁵ Tamošaitis, Iz. Tautininkų ideologijos gairės. *Vairas*. 1937, Nr. 6, p. 131.

⁴⁶ Juodeika, Vl. Liberališkoji ar korporatyvinė valstybė. *Naujoji Romuva*. 1932, Nr. 48, p. 841–843.

parlamentas, kuris būtų išrinktas „visuotiniu, lygiu, tiesiu ir slaptu balsavimu, proporcinge rinkimų sistema“⁴⁷.

Jaunųjų katalikų korporatyvizmo idėjos skeptiškai įvertintos kai kuriųjų spaudoje. Žymaus teisininko Petro Leono redaguotame žurnale „Kultūra“ 1936 m. vasarą buvo publikuotas slapyvardžiu pasirašytas straipsnis, kuriame „organiškos valstybės“ koncepcija, korporatyvizmas buvo prilyginti autoritarizmui⁴⁸. Senoji krikščionių demokratų karta taip pat kritikavo korporatyvizmą ir 1935 m. buvo pateikusi alternatyvų projektą, kuris laikytinas vos vegetuojančios LKDP programos atsinaujinimo metmenimis. Šiame dokumente LKDP lyderiai pirmą kartą viešai atsiribojo nuo 3-iojo dešimtmečio parlamentarizmo, t. y. tos valdymo formos, kurią jie savo balsais įtvirtino 1922 m. priimdami Valstybės Konstituciją. 1935 m. vasarą „Ryto“ dienraštyje publikuotas programinis straipsnis „Darbo ir bendradarbiavimo programos projektas“. Pats pavadinimas liudijo apie krikščionių demokratų siūlymąsi bendradarbiauti su politiniu režimu. Programos projekto idėjos taip pat buvo įdomios. 108 straipsnių apimties dokumente pasisakoma už Seimo reikalingumą. Tačiau 1935 m. krikščionys demokratai pritarė dvejų rūmų parlamento idėjai. Žemesnieji rūmai būtų renkami tiesiogiai. Juos turėtų sudaryti 50 atstovų, išrinktų 5 metų kadencijai. Elitarizmo apraiškas atspindi aukštesniųjų rūmų 7 metų kadencijai renkama Senato institucija. Ją turėtų sudaryti „pasizymėję, erudicijos, gero vardo asmens, ir parinkti iš V[ytauto] D[idžiojo] Universiteto, Žemės ūkio akademijos profesūros, Vyriausiojo Tribunolo, Administracinio Teismo, Bažnyčios, Seimo, Profesinių rūmų atstovų“⁴⁹. Šalia parlamento turėtų būti įsteigti „Profesinio atstovavimo rūmai“, kuriuos sudarytų Žemės ūkio, Prekybos, Darbo, Amatų rūmai. Šių rūmų funkcijos – dalyvauti rengiant ir priimant įstatymus, susijusius su konkrečia sritimi.

⁴⁷ Į organiškiosios valstybės kūrybą. *Naujoji Romuva*. 1936, Nr. 8, p. 174.

⁴⁸ Vientautas. Organiškoji ar klasikinės demokratijos valstybė. *Kultūra*. 1936, Nr. 6/7, p. 393.

⁴⁹ Darbo ir bendradarbiavimo programos projektas. *Rytas*. 1935, birželio 28, p. 2, 5–7.

LKDP projekte Prezidento galios padidinamos. Per savo 7 metų kadencijos laikotarpį jis turėtų teisę paleisti parlamentą⁵⁰.

Įdomu tai, kad daugelį idėjų, kurios buvo pateiktos inteligentijos ar krikščionių demokratų projektuose, 4-ajame dešimtmetyje įgyvendino A. Smetonos režimas. Tačiau jos buvo interpretuojamos taip, kad stiprintų politinę A. Smetonos vienvaldystę. 1935 m. Lietuvoje įsteigti Darbo rūmai, po metų reorganizuoti Prekybos, pramonės ir amatų bei Žemės ūkio rūmai, kurie buvo kontroliuojami valstybės. Politinio elitarizmo apraiškos pastebimos 1931 m. priimtame Savi-valdybių įstatyme. Jame dėl įvestų cenzų aktyviają ir pasyviają rinkimų teises prarado dauguma piliečių. 1932 m. Susirinkimų ir po-būvių, 1935 m. Spaudos ir 1936 m. Draugijų įstatymai suvaržė dar egzistavusių sąlyginių demokratiškas laisvių likučius, o 1934 m. už-darius profesines sąjungas, 1936 m. – politines partijas, bei 1938 m. priėmus Konstituciją, aukščiausia valdžia buvo suteikta Prezidentui. Tokias reformas rėmė tautininkai, kurių valstybinė santvarka atitiko organinio statizmo tipą⁵¹. Tai iš esmės nesiderino su anksčiau inteli-gentijos svarstytais projektais.

Tenka konstatuoti, jog nepaisant to, kad dalies autoritetingos inteli-gentijos keltos idėjos 4-ajame dešimtmetyje nebuvo bevaisės, politinis režimas atrinko atskirus tų idėjų segmentus ir pritaikė savo teisėtumui stiprinti. Valstybės santvarkos keitimo tema nebuvo draudžiama dis-kutuoti, netgi priešingai. Intelektualų sambūriuose (pvz., „Politinio klubo“) iškeltos mintys buvo adaptuojamos, savaip interpretuojamos ir pritaikomos valstybės valdyme. Tai buvo viena priežasčių, kuri leido A. Smetonai išlaikyti valstybės vairą savo rankose.

Apibendrinant 4-ajame dešimtmetyje vyravusias politinio diskur-so tendencijas galima išskirti kelis aspektus – Smetonos režimo rėmė-jai iki pat 1936 m. abejojo Seimo bei politinių partijų reikalingumu.

⁵⁰ *Ten pat.*

⁵¹ Lopata, R. *Autoritarinis režimas tarpukario Lietuvoje: aplinkybės, legitimumas, koncepcija*. Vilnius, 1998, p. 97.

Dalis jų skeptiškai vertino rinkimų teisės suteikimo moterims galimybes, tačiau skeptiškai žvelgė ir į radikalų fašistinės Italijos valstybės valdymo modelį. Opoziciniai A. Smetonos valdymui sluoksniai neabejojo parlamento reikšme, tik nesutarė, ar jį turi sudaryti vieni, ar dveji rūmai. Taip pat ginčijosi dėl to, ar rinkimuose į Seimą turi dalyvauti politinės partijos, ar jas turi keisti profesiniais pagrindais suorganizuota visuomenė. Tačiau jie sutarė, kad Seimo narių skaičius turi būti gerokai sumažintas – dominavo 40–50 parlamentarų riba (beje, 1936 m. sušauktą IV „smetoninį Seimą“ sudarė 49 Tautos atstovai). Kalbėta apie ministerijų skaičiaus mažinimą, planuota Lietuvoje palikti 3–5 ministerijas. Dauguma sutarė, kad Prezidento galios būtų išplėstos. Nepalankiai vertino grįžimą į ikiperversminio laikotarpio seiminės respublikos tipą. Įdomu tai, kad 4-ojo dešimtmečio antroje pusėje apie 1922 m. Konstituciją retas kuris užsimindavo. Netgi kai kurių partijų lyderiai 4-ojo dešimtmečio viduryje pripažino ir korporacinės valstybės modelio suderinamumą su jų įsivaizduojamais demokratinio valdymo idealais⁵².

Teoriniai svarstymai ir diskusijos, kokia politinė santvarka labiausiai tiktų Lietuvai, buvo nutraukti 4-ojo dešimtmečio pabaigoje po virtinės ultimatumų ir, galiausiai, dar iki okupacijos Lietuvai praradus savo dalinį savarankiškumą 1939 m. rudenį. Nuo tada, kai valstybė pateko į SSRS įtakos sferą, iš esmės sprendėsi principinis klausimas – ar Lietuvai pavyks išsaugoti nepriklausomybę, ar ji taps SSRS protektoratu, ar bus sovietų okupuota. Tada teorinės valstybės santvarkos formos paieškos neteko prasmės. Dalis politinio elito ir inteligentija sprendė naują – Lietuvos išlikimo – klausimą. Kokia valstybingumo forma ir (ar) kaip galėjo išlikti savarankiška Lietuvos valstybė to meto inteligentijos akimis – tai jau atskiros tyrimo tema.

⁵² Tamošaitis, M. *Kazys Grinius ir jo bendražygiai Lietuvos politiniame gyvenime 1926–1940: valstiečiai liaudininkai autoritarizmo laikotarpiu*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2014, p. 243.

Išvados

1. 1924–1925 metais valdančiojo krikščionių demokratų bloko politikai pradėjo kelti idėją, kad valstybės valdymas turėtų tapti griežtesnis. Pagrindinis argumentas – krikščionių demokratų politinio populiarumo mažėjimas. 1927 m. krikščionių demokratų ir tautininkų planai dėl valstybės santvarkos sutapo – turėjo būti ribojamos parlamento galios, jo narių skaičius, didinama Prezidento įtaka valstybei. Nesutariama buvo dėl būdo, kaip pakeisti valstybės Konstituciją – visuotiniu referendumu ar pirmiau išrinkus naują Seimą.

2. 4-ajame dešimtmetyje kilusios teorinio ir akademinio pobūdžio diskusijos dėl „idealios valstybės santvarkos“ paieškų atskleidė žymios dalies lietuvių inteligentijos pažiūras. Nepaisant nuomonių skirtumų, 1920–1926 m. tipo parlamentinė santvarka tapo kritikos objektu, nors dauguma opozicijoje A. Smetonos valdymui esančių politikų ir inteligentų neabejojo parlamento reikšme. 4-ajame dešimtmetyje populiarėjo korporacinės valstybės idėja, kurioje politines partijas turėjo keisti profesiniai ar kitokie visuomenės susivienijimai. Kelta dvejų parlamento rūmų idėja. Politiniame šalies valdyme populiarios tapo elitarizmo apraiškos. Beveik visi politiniai ir ideologiniai sluoksniai sutarė, kad Prezidento galios turi būti didesnės, o jo kadencijos laikas – ilgesnis nei parlamento. Seimo narių skaičius neturėtų viršyti 40–50. Nuo 4-ojo dešimtmečio pradžios daugelis kėlė 1928 m. Konstitucijos reformos klausimą. Nuo 4-ojo dešimtmečio vidurio vengta aktyviai kalbėti apie politinių partijų veiklos atkūrimą ir politinių partijų reikšmę parlamento rinkimams.

LITHUANIAN STATE SYSTEM REFORM IDEAS DURING THE PERIOD OF AUTHORITARIANISM

ARTŪRAS SVARAUSKAS

Summary

Keywords: parliamentarism; democracy; political party; corporatism; “Organic State”; authoritarianism; elitism.

The article deals with the questions of interwar Lithuanian political system. It tries to answer the question - who and why criticized Lithuanian parliamentary democracy of the Twenties. What were the plans to modify authoritarian Smetona's regime? The evolution of political views on state system of Lithuanian political elite, intelligentsia and intellectuals are analyzed. Considerations on the improvement of Lithuanian political system made by Mykolas Römeris, Stasys Šalkauskis, Levas Karsavinas, Jonas Šliūpas are described. The article discusses the meaning of the conception of the so called “Organic State”. The program was published in the catholic journal “Naujoji Romuva” in 1936 and was led by wide and disputable response in different ideological press.

The article consists of two parts. Firstly, the joint political activities of Christian Democrats and Nationalists (the two ma-

ior political organizations after the coup of 1926) are described. The main goal of their politics since December of the 1926 was to change democratic Constitution of 1922. Besides, Nationalists hoped to increase political powers of the President. Christian Democrats expected to organize new elections to Seimas. The second part of the article covers the theoretic considerations made by famous Lithuanian intellectuals. Despite their different ideological views majority of them agreed, that ideal Lithuanian political regime shouldn't be the same as it was in 1920–1926. Majority of them agreed that the number of seats in Parliament should be minimized. Legislative organ – Seimas should consist of two chambers and the role of political parties could be decreased. They planned, that the role of professional organizations or some kind of corporations should increase instead.

Įteikta 2015 m. birželio 26 d.